

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ή

ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ;

ΕΠΟ11 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ - ΤΡΙΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΛΑΤΟΣ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2009

1495 ΛΕΞΕΙΣ

Εκφώνηση εργασίας:

Πολλοί μελετητές αποφεύγουν την υιοθέτηση του όρου «βιομηχανική επανάσταση» και προτιμούν την αναφορά σε ένα σταδιακό και ποικιλόμορφο βιομηχανικό μετασχηματισμό της Ευρώπης. Ποια στοιχεία συνηγορούν στη χρήση του όρου «επανάσταση» προκειμένου να περιγραφούν οι οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα και ποια στοιχεία παραπέμπουν περισσότερο σε μία αργή και σταδιακή διαδικασία;

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
1. Οι έννοιες και οι όροι.....	4
2.Ο τόπος.....	6
3.Ο χρόνος.....	6
4.Ο τρόπος.....	7
Επίλογος.....	8
Βιβλιογραφία.....	10

Εισαγωγή

Κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα, ο τρόπος εργασίας και παραγωγής, η κοινωνία, η οικονομία, ο τρόπος ζωής των ανθρώπων υπέστη μια αλλαγή τόσο μεγάλη που χώρισε την ιστορία σε «πριν» και «μετά». Όταν ο Arnold Toynbee χρησιμοποίησε τον όρο «Βιομηχανική Επανάσταση» για να περιγράψει αυτήν την αλλαγή¹, ο όρος αυτός καθιερώθηκε. Όμως πολλοί μελετητές αποφεύγουν τη χρήση αυτού του όρου προτιμώντας να μιλούν για έναν μετασχηματισμό ή διαδικασία. Σε αυτό το κείμενο θα εξετάσουμε τα στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της μίας ή της άλλης άποψης.

Το πρώτο μέρος εξετάζει τις έννοιες και τους όρους που εμπλέκονται στην αντιπαράθεση. Το δεύτερο και τρίτο μέρος εξετάζουν τα στοιχεία που αφορούν τον τόπο και τον χρόνο αντίστοιχα, ενώ στο τέταρτο μέρος εξετάζονται επιμέρους στοιχεία που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο επήλθε αυτή η αλλαγή.

1. Οι έννοιες και οι όροι

Ο Eric Hobsbaum χαρακτηρίζει τη Βιομηχανική Επανάσταση ως το πιο σημαντικό γεγονός στην παγκόσμια ιστορία, τουλάχιστον από την εποχή που επινοήθηκαν η γεωργία και οι πόλεις. Επισημαίνει όμως πως δεν ήταν ένα επεισόδιο με αρχή και τέλος - δεν έχει νόημα να ρωτήσει κανείς πότε «ολοκληρώθηκε», αφού όπως λέει και ο ίδιος *συνεχίζεται ακόμη*. Εφόσον όμως μιλάμε για ένα γεγονός, ένας έστω και με σχετική ακρίβεια χρονικός προσδιορισμός είναι απαραίτητος. Ο Hobsbaum τοποθετεί λοιπόν την περίοδο της «απογείωσης» μεταξύ του 1780 και του 1800. Αν μιλάμε όμως για μια επανάσταση, εκτός από το «πότε» υπάρχει και το «πού». Ο Hobsbaum αναφέρεται στη *Βρετανία, και συνεπώς στον κόσμο*, μια παραδοχή που δεν την επεξηγεί περαιτέρω².

Αν λοιπόν ο Hobsbaum, ο οποίος αναπτύσσει ισχυρή επιχειρηματολογία υπέρ του όρου «Βιομηχανική Επανάσταση», ισχυρίζεται εν τούτοις ότι πρόκειται για μια διαδικασία που συνεχίζεται ακόμη, είναι αναμενόμενο να

1 North D., *Δομή και μεταβολές στην οικονομική ιστορία*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2000, σ. 251.

2 Hobsbaum E., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2005, σ. 48-49.

υιοθετείται από πολλούς μελετητές η άποψη πως πρόκειται για έναν σταδιακό μετασχηματισμό και όχι για επανάσταση. Ο G. N. Clark για παράδειγμα θεωρεί πως ο όρος έχει μικρή σχέση με την ιστορική πραγματικότητα αλλά είναι χρήσιμος ως εκπαιδευτικό εργαλείο³. Πράγματι, είναι συνηθισμένη η χρήση από μη ιστορικούς της φράσης «η εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης», ένας όρος που εμπεριέχει τόσο την έννοια της διαδικασίας όσο και τον χρονικό προσδιορισμό.

Η χρήση ή όχι της λέξης «επανάσταση» φαίνεται να είναι το σημείο που προβληματίζει τους ιστορικούς περισσότερο, για διάφορους λόγους. Ο Michael Fores για παράδειγμα θεωρεί θεμελιώδες λάθος τη χρήση ενός όρου που προέρχεται από την πολιτική ιστορία στην περιγραφή μιας διαδικασίας που αφορά την οικονομική και κοινωνική ιστορία⁴. Ο Toynebee από την άλλη, ο οποίος ενστερνίζεται την άποψη ότι η πολιτική οικονομία και η ιστορία δεν θα έπρεπε να μελετώνται χωριστά, πιστεύει πως η ουσία της Βιομηχανικής Επανάστασης είναι ότι αποτέλεσε τη θεμελιώδη κοινωνικο-οικονομική διαδικασία μέσω της οποίας η φεουδαλική οικονομία, οι μεσαιωνικοί κανονισμοί δηλαδή που έλεγχαν την παραγωγή και την κατανομή του πλούτου, αντικαταστάθηκε από τον καπιταλισμό που λειτουργεί με τους κανόνες του ανταγωνισμού⁵. Μια αλλαγή δηλαδή τόσο μεγάλη και σημαντική που δικαιολογεί τη χρήση του όρου «επανάσταση».

Ο Γαγανάκης αντίθετα θεωρεί τον ριζικό μετασχηματισμό της αγγλικής οικονομίας και κοινωνίας ως το αποτέλεσμα της Βιομηχανικής Επανάστασης, η οποία ήταν μια σειρά αλλαγών σε επιμέρους τομείς της αγγλικής οικονομίας και κοινωνίας, *μια σειρά μικρότερων επαναστάσεων* όπως αναφέρει χαρακτηριστικά⁶. Τέλος ο Teich θεωρεί αναγκαίο να διαφοροποιήσει τις έννοιες «Βιομηχανική Επανάσταση» και «εκβιομηχάνιση⁷», κάτι που τονίζει επίσης την ευρύτητα και τη σημασία των αλλαγών που αντιπροσωπεύει ο όρος «Βιομηχανική Επανάσταση».

3 Δρίτσα Μ. (επιμ.), *Θέματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008, σ. 80.

4 Στο ίδιο, σ. 77.

5 Στο ίδιο, σ. 82-83.

6 Γαγανάκης Κ., *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 1999, σ. 239-240.

7 Δρίτσα Μ., *ο.π.*, σ. 75.

2. Ο τόπος

Ένα σημείο στο οποίο φαίνεται να υπάρχει ομοφωνία είναι η πρωτοπορεία της Βρετανίας. Ο Hobsbaum αφιερώνει αρκετό χώρο στην ανάλυση των ειδικών συνθηκών που έκαναν τη Βρετανία να ξεκινήσει πρώτη τον αγώνα δρόμου για την πρωτοπορεία της Βιομηχανικής Επανάστασης⁸. Ο Γαγανάκης ουσιαστικά περιγράφει τη Βιομηχανική Επανάσταση με βάση τη Βρετανία⁹. Ο Marx και ο Engels διατύπωσαν μια γενική θεωρία της κοινωνικής ανάπτυξης βασιζόμενοι στην ανάλυση της Βιομηχανικής Επανάστασης στη Βρετανία¹⁰. Αν όμως αλλάξουμε τη γεωγραφική κλίμακα και δούμε τη συνολική εικόνα θα παρατηρήσουμε ότι η επανάσταση δεν αφορά ολόκληρη την Ευρώπη. Ο Pollard σε ένα άρθρο του που δημοσιεύτηκε το 1973 επισημαίνει πως η εκβιομηχάνιση της Ευρώπης εμφανίστηκε ως εκβλάστηση από μια μοναδική ρίζα, με μεταλλάξεις που οφείλονταν στις διαφορετικές συνθήκες¹¹. Ο Loughheed περιγράφει τη διάχυση της τεχνολογίας από τη Βρετανία πρώτα στις δυτικές χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης και σε δεύτερο χρόνο στις πιο απομακρυσμένες από τη Βρετανία χώρες της ανατολικής και νότιας Ευρώπης. Τιτλοφορεί μάλιστα μια παράγραφο του άρθρου του ως «Οι αργοπορημένες χώρες¹²». Επισημαίνει ακόμα την ανομοιομορφία της διάχυσης της τεχνολογίας όχι μόνο στον γεωγραφικό χώρο, αλλά και από τον έναν κλάδο στον άλλον, ανομοιομορφία που αποδίδει σε μια πληθώρα παραγόντων, οικονομικών, κοινωνικών και άλλων¹³.

3. Ο χρόνος

Ο Hobsbaum με μια ελαφριά ειρωνεία αποδίδει την άρνηση της ύπαρξης της Βιομηχανικής Επανάστασης από τους συντηρητικούς ιστορικούς σε μια κάποια συστολή μπροστά σε εμπρηστικές έννοιες¹⁴. Σίγουρα όμως η οπτική γωνία από την οποία επιλέγει να εξετάσει τα γεγονότα ο ιστορικός

8 Hobsbaum E., *ο.π.*, σ. 49-55.

9 Γαγανάκης Κ., *ο.π.*, σ. 238-247.

10 Δρίτσα Μ., *ο.π.*, σ. 81.

11 Aldcroft D. - Ville S. (επιμ.), *Η ευρωπαϊκή οικονομία 1750-1914 Θεματική προσέγγιση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005, σ. 14.

12 Στο ίδιο, σ. 202-215.

13 Στο ίδιο, σ. 190-192.

14 Hobsbaum E., *ο.π.*, σ. 48.

επηρεάζει και την εικόνα που έχει. Η περιορισμένη θεώρηση των Goodman και Honeyman που εστιάζουν στη βιομηχανική παραγωγή τους οδηγεί να επεκτείνουν την έρευνά τους έως το 1600, ψάχνοντας για τα αίτια της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης σε αλλαγές που είχαν αρχίσει να εμφανίζονται στο μακρινό παρελθόν¹⁵. Ομοίως ο Loughheed αναφερόμενος στις τεχνολογικές ανακαλύψεις της Βρετανίας του 18^{ου} αιώνα παρατηρεί πως δεν ξεπήδησαν από το κενό, αλλά ήταν μέρος μιας συνεχιζόμενης διαδικασίας που είχε ξεκινήσει αργά από τις αρχές του Μεσαίωνα, συσσωρεύοντας αλλαγές που οδήγησαν σε μια επιτάχυνση γύρω στο 1750¹⁶. Ακόμα και τεχνολογικές καινοτομίες που χαρακτηρίζουν τη Βιομηχανική Επανάσταση, πολλές φορές δεν υιοθετήθηκαν αμέσως αλλά αρκετά χρόνια μετά την πρώτη εμφάνισή τους. Τα πρώτα δείγματα ατμομηχανών για παράδειγμα είχαν ήδη εμφανιστεί από το 1695, όμως η «εποχή του ατμού» δεν ήρθε πριν από τη δεκαετία του 1770, όταν οι αλλαγές που εισήγαγε ο Βατ στην ατμομηχανή και η δυνατότητα κατασκευής κυλίνδρων με μεγάλη ακρίβεια επιτάχυναν την επέκταση της εμπορικής χρήσης της ενέργειας του ατμού¹⁷.

Όπως όμως επισημαίνει ο North, το σημαντικό στοιχείο είναι ότι η *διαρκής τεχνολογική μεταβολή έγινε ο κανόνας*¹⁸. Ακόμα δηλαδή και αν η ταχύτητα διάδοσης των τεχνολογικών καινοτομιών διέφερε από κλάδο σε κλάδο ή από χώρα σε χώρα, το γεγονός συνίσταται στο ότι η διαδικασία έχει ξεκινήσει.

4. Ο τρόπος

Από κοινωνικο-οικονομική άποψη, οι αλλαγές που χαρακτηρίζουν τη Βιομηχανική Επανάσταση έλαβαν χώρα υπό διαφορετικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, σε διαφορετικές χώρες αλλά όχι ταυτόχρονα ούτε σε αντίστοιχες χρονικές περιόδους¹⁹. Η μορφή της εργασίας δεν άλλαξε από την μια μέρα στην άλλη. Η μαζική εισαγωγή της τεχνολογίας των μηχανικών εργαλείων δεν εξαφάνισε τη χειρωνακτική εργασία, αντίθετα, όπως επισημαίνει ο Paulini, *παρέμεινε [...] ουσιαστικό συμπλήρωμα στην τεχνολογία*

15 Aldcroft D. - Ville S., *ο.π.*, σ. 14.

16 Στο ίδιο, σ. 194.

17 Στο ίδιο, σ. 199-200.

18 North D., *ο.π.*, σ. 249.

19 Δρίτσα Μ., *ο.π.*, σ. 76.

μηχανικών εργαλείων μέχρι σήμερα²⁰. Το σύστημα δε οικιακής παραγωγής δεν εκτοπίστηκε αμέσως από την εργοστασιακή παραγωγή, αντίθετα το συμπλήρωνε και το ενίσχυε καθώς η οικοτεχνία επηρεάστηκε από την εισαγωγή εργαλείων όπως οι κλωστικές μηχανές jenny και οι αργαλειοί²¹.

Όμως οι αλλαγές όπου και όταν συνέβαιναν ήταν δραματικές. Στη Βρετανία μεταξύ του 1800 και του 1840, το ποσοστό του ΑΕΠ που οφειλόταν στη βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε από 21% σε 40%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό της αγροτικής και δασικής παραγωγής μειώθηκε από 40% σε 15%²². Αντίστοιχη υπήρξε και η αλλαγή στην αναλογία αγροτικού και αστικού πληθυσμού, καθώς και η αλλαγή στην εργασιακή εμπειρία, η οποία προκάλεσε τεράστια κοινωνικά προβλήματα και δυστυχία στις μάζες των εργαζομένων²³.

Επίλογος

Ο τρόπος που προσεγγίζει ο κάθε μελετητής το θέμα της Βιομηχανικής Επανάστασης παίζει σημαντικό ρόλο στην υιοθέτηση ή όχι του όρου «επανάσταση». Η επιλογή της βασικής μονάδας ανάλυσης διαφοροποιεί το αποτέλεσμα αυτής της ανάλυσης. Η υπερεθνική προσέγγιση που επιδιώκει η μελέτη των Aldcroft και Ville αφήνει να φανεί η σταδιακή διάχυση των αλλαγών από την πρώτη βιομηχανική χώρα, τη Βρετανία, προς τα ανατολικά²⁴. Η εστίαση στη βιομηχανική παραγωγή των Goodman και Honeyman²⁵ αποκαλύπτει την προβιομηχανική τεχνολογική πρόοδο που οδήγησε στην «επιταχυνόμενη εξέλιξη» της τεχνολογίας²⁶, στην επιτάχυνση των οικονομικών μεταβολών και τελικά στην εξελικτική κορύφωση που ονομάστηκε Βιομηχανική Επανάσταση²⁷. Η ευρύτερη χωροταξική οπτική της ευρωπαϊκής ανάπτυξης του Pollard αποκαλύπτει την εικόνα των περίκλειστων περιοχών

²⁰ Στο ίδιο, σ. 79.

²¹ Aldcroft D. - Ville S., *ο.π.*, σ. 196.

²² Δρίτσα Μ., *ο.π.*, σ. 76.

²³ Γαγανάκης Κ., *ο.π.*, σ. 246.

²⁴ Aldcroft D. - Ville S., *ο.π.*, σ. 15.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 14.

²⁶ Hobsbaum E., *ο.π.*, σ. 48.

²⁷ North D., *ο.π.*, σ. 252.

εκσυγχρονισμού που περιλαμβάνονται από περιοχές καθυστερημένης οικονομικής ανάπτυξης. Παράγοντες που δικαιολογούν εν μέρει τη χρήση κοινότοπων κατά τον Hobsbaum όρων²⁸ όπως «επιταχυνόμενη εξέλιξη».

Όμως όλα αυτά αφορούν τον τρόπο με τον οποίο συντελέστηκε η αλλαγή. Το ουσιώδες είναι τα αποτελέσματα αυτής της αλλαγής και εδώ θα συμφωνήσουμε με τον Toynbee που εντοπίζει την ουσία της Βιομηχανικής Επανάστασης στη μετάβαση από την φεουδαλική στην καπιταλιστική οικονομία, ή κατά τον Hobsbaum στη βιομηχανική οικονομία. Μια μετάβαση που δεν είχε μόνο οικονομικές επιπτώσεις, αλλά και κοινωνικές, πολιτικές, οικολογικές και άλλες που άλλαξαν τη μορφή της κοινωνίας και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων. Όπως επισημαίνει ο North, σημαντικό ήταν *το μέγεθος των μεταβολών, όχι ο επαναστατικός τους χαρακτήρας*²⁹. Ένας ριζικός δηλαδή μετασχηματισμός της οικονομίας και της κοινωνίας, που όσο κι αν βασίστηκε σε προγενέστερες αλλαγές, όσο και αν τα εκατό (ή περισσότερα για άλλους ιστορικούς) χρόνια που χρειάστηκαν για να ολοκληρωθεί φαίνονται πολλά, η σημασία και το μέγεθος του δικαιολογούν τη χρήση του όρου «επανάσταση». Πέρα από τις επιμέρους «μικρές επαναστάσεις» που θα μπορούσαν να συνηγορήσουν στη χρήση του όρου «επανάσταση», φαίνεται πως το πιο σημαντικό τελικά στοιχείο είναι το μέγεθος αυτής της αλλαγής, που όμοιά της δεν υπήρξε μέχρι τότε στην ιστορία.

28 Hobsbaum E., *ο.π.*, σ. 48.

29 North D., *ο.π.*, σ. 252.

Βιβλιογραφία

- Aldcroft D. - Ville S. (επιμ.), *Η ευρωπαϊκή οικονομία 1750-1914 Θεματική προσέγγιση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005.
- Γαγανάκης Κ., *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 1999.
- Δρίτσα Μ. (επιμ.), *Θέματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.
- Hobsbaum E., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2005.
- North D., *Δομή και μεταβολές στην οικονομική ιστορία*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2000

Είναι ελεύθερη:

- **η διανομή:** Η αναπαραγωγή, διανομή, παρουσίαση στο κοινό του Έργου

- **να διασκευάσετε** —να υιοθετήσετε το έργο

Υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

- **Αναφορά.** Θα πρέπει να κάνετε την αναφορά στο έργο με τον τρόπο όπως αυτός έχει οριστεί από το δημιουργό ή το χορηγούντα την άδεια (χωρίς όμως να εννοείται με οποιονδήποτε τρόπο ότι εγκρίνουν εσάς ή τη χρήση του έργου από εσάς).

- **Μη Εμπορική Χρήση.** Δε μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το έργο αυτό για εμπορικούς σκοπούς.

- **Παρόμοια διανομή.** Εάν αλλοιώσετε, τροποποιήσετε ή δημιουργήσετε περαιτέρω βασισμένοι στο έργο θα μπορείτε να διανεμίτε το έργο που θα προκύψει μόνο με την ίδια ή παρόμοια άδεια.

- Για κάθε επαναχρησιμοποίηση ή διανομή, πρέπει να καταστήσετε σαφείς στους άλλους τους όρους της άδειας αυτού του Έργου. Ο καλύτερος τρόπος για να πράξετε αυτό είναι να δημιουργήσετε ένα σύνδεσμο με το διαδικτυακό τόπο της παρούσας άδειας.
- Κάθε ένας από τους παραπάνω όρους μπορεί να παρακαμφθεί εάν πάρετε άδεια από το δικαιούχο των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
- Τίποτα στην άδεια αυτή δεν αποδυναμώνει ή περιορίζει το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού.

